

Мирјана М. Стакић¹
Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Ужицу

ИЗГЛЕД И КАРАКТЕР ЧОВЕКА У ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА СА ЗООНИМСКОМ КОМПОНЕНТОМ ЗМИЈА И/ИЛИ ГУЈА²

У раду испитујемо значење фразеолошких јединица са зоонимском компонентом *змија* и/или *гуја* које упућују на човека, тј. на његов изглед и карактер. Испитивању приступамо са лингвокултуролошког аспекта истражујући колико хтоничне компоненте везане за природу *змије/гује* учествују у обликовању фразеолошког значења. Резултати истраживања показују да се хтоничне компоненте надовезују на реалне, које представљају информације које су резултат људског знања и искуства о овој животињи и индукују пренос значења са животиње на човека, чинећи да животиња постане носилац негативне колективне експресије. Доминирају негативно конотирана значења којима се упућује на људску слабост, немоћ, препреденост, љутину, зло, opakост, прекост, подмуклост, лукавство и безосећајност. Сprovedено испитивање показује да се народна веровања о хтоничности *змије/гује* испољавају у фразеолошкој конотацији и иницира потребу да се истраживање прошири како на друга фразеосемантичка поља, тако и на друге животиње за које је српски народ веровао да припадају подземном свету.

Кључне речи: српски језик, фразеологизам, хтоничне животиње, култура, фразеосемантичка поља, тумачење значења

УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Полазећи од става Драгане Мршевић Радовић да се на фразеологију гледа „као на један од највећих извора за реконструкцију језичке слике света” (Mršević Radović 2008: V) и мишљења Гордане Штрбац „да фразеолошка грађа открива механизме функционисања нашег појмовног система, као и наталожене слојеве древних веровања и обичаја, те скривене симболе и значења уткане у људску подсвест” (Štrbac 2018: 9), желели смо да истражимо колико фразеолошке јединице са зоонимском компонентом *змија* и/или *гуја* одражавају моделе значења који се у колективном језичком осећању српског народа везују за хтоничну природу ове животиње.³

1 mirjanastakic073@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Наслава и учење: проблеми, циљеви и перспективе*, бр. 179026, чији је носилац Педагошки факултет у Ужицу, а који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Лексему *гуја* посматрамо као синонимни облик лексеме *змија*: „в. змија” (RMS 1967a: 593; RSANU 1965: 742); „у јд.: змија отровница” (RSJ 2011: 223).

Лексема *хтѳничан* је грчког порекла и означава да неко или нешто припада земљи, подземљу. Она се користи да се њиме означе и хтѳнични богови, „старогрчки богови подземног света (Хад, Деметра и др.)” (Мићуновић 1991: 825). У *Великом речнику сѳраних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке наведена су два значења овог придева: „1. који припада земљи, земаљски; чврст, непокретан. 2. митол. који припада подземном свету и његовим божанствима” (Klajn, Šipka 2008: 1439). На основу наведених речничких одређења, извођење категорије хтѳничних животиња је сложено, јер се овим појмом могу обухватити и животиње које су везане за земљу и подземље, али и животиње које су, по српским народним веровањима, повезане са подземним силама или божанствима. И Клод Леви-Строс указује на „непогодност” категорије *хтѳничне животиње*, јер би се многе животиње могле сврстати и у неку другу групу (Levi-Stros 1978: 101). Према старој српској митологији и веровањима, у хтѳничне животиње убрајали су се: медвед, вук, пас, коњ, петао, зрикавац и змија. Сретен Петровић указује и на животиње које представљају злоћудне и дивље облике житних демона – гавране и вране (Petrović 1999: 61). Овај аутор истиче да су се у древном систему српске духовности, који је „заустављен у свом развоју на ступњу хтѳничних представа и натуризма” обожавале следеће животиње: вук и пас, црни петао, змија и коњ (Petrović 1999: 9).⁴ Александар Гура у хтонске животиње убраја змију, жабу, корњачу, инсекте, мишеве, црве, гусенице и слично. Наводи да је реч о животињама које „обитавају у земљи (и зато су често следе), у јазбинама (у подрумима, испод прагова), повлаче се у земљу на зимовање и излазе из ње (змије, црви, мишеви, многи инсекти),” њихово порекло се доводи у везу са земљом, повезују се и са душама предака (змија, жаба, гуштер), многе су отровне и опасне по људе, доживљавају се као нечисте и као „ђаволска творевина”, а са њима се повезују и „разноврсни ритуални обреди њихових истеривања, као и многобројне забране и облици заштите од њих” (Gura 2005: 207–208).

Змија је због кретања по земљи и живота под њом довођена у везу са култом мртвих и хтѳничним божанствима. У многобожачким религијама и веровањима према њој се гајио амбивалентан однос који се кретао на релацији између обожавања и страха. Нпр., у хеленској многобожачкој религији, у прилог тези да је Ареј, бог рата, био близак хтѳничним божанствима, Петровић наводи да је за чување његовог светог извора био одређен змај/змија (Petrović 1993: 20). Међутим, змија није довођена у везу само са смрћу и подземљем већ и са обновом, регенерацијом и вечним животом. „Калдејци су познавали једну реч за живот и за змију” (Keyserling, према: Chevalier, Gheerbrant 2003: 796). И божански лекар Ескулап појављује се у облику змије. Обнова се може довести у везу са способношћу змије да мења (одбацује) кожу, па је сматрана за

4 На хтѳнични карактер вука, петла и коња указује и Веселин Чајкановић (Џајкановић 1973; Џајкановић 1994а), али постоје и другачија мишљења, попут мишљења Владимира Живанчевића, који петла сврстава у соларне животиње (Živančević 1963: 45).

свету животињу у култу који је био посвећен фригијском богу вегетације Сабазију (Medini 1980: 70). У неким религијама, нпр. у минојској, која је везана за културу бронзаног доба Крита, змија се поштовала као чуварка куће (Cermanović Kuzmanović, Sreјović 1996: 359). И у бројним српским народним веровањима сматрало се да је кућна змија заштитница, тј. чуварка куће.⁵ Љубинко Раденковић указује да се у веровању словенског народа до XX века „одржала древна представа о духу, заштитнику дома, у облику змије. По свој прилици, ради се о зооморфној хипостази женског претка, прародоначелнице, као и персонификацији укупности свих предака једног рода” (Radenković 2012: 180). Чајкановић наводи да ова веровања потичу из наше старе религије и указује на постојање везе између тотемизма и старе религије када је реч о веровањима која су везана за то да је кућна змија инкарнација најстаријег претка, као и да „многи имају скрупуле да убију и отровне змије изван куће” (Ћајкановић 1994b: 69). Такође, указује и на веровање да душе које чекају да буду оваплоћене у људском облику, у доњем свету имају облик змије (Ћајкановић 1994b: 95). Да је змија имала значајно место у словенској паганској религији, истиче и Сузана Марјанић, наводећи да спаљивање бадњака води порекло од словенског паганског обреда којима се опонашао чин којим Перун, врховни словенски бог, на крају сваке године убија змију која је скривена у корену светскога стабла (Marјanić 2001: 431).

Насупрот амбивалентном односу који је према змији постојао у многобожачким религијама и старим веровањима, у хришћанству змија је постала симбол злог и демонског принципа који је иницирао прародитељски грех. Тиме је негативан однос човека према змији, поред страха, проширен и димензијом непријатељства, што се уочава у Библији из директног обраћања Бога змији: „И још стављам непријатељство између тебе и жене и између потомства твога и потомства њенога, оно ће ти на главу стајати а ти ћеш га у пету уједати” (Библија 2007: 3). У Словенској митологији (енциклопедијски речник) наводи се да је поистовећивање змије са ђаволом „условљено хришћанским погледом на змију као оличење Сатане”, да постоји антагонизам између ње и сунца и да се њена хтонска симболика одражава у сродности речи змија и земља, у „јужно-словенским формулама-басама од змијског уједа, које изговарају стављајући – » земљу на место уједа: Земља земљу л>у била (јела)!” (Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik 2001: 212). Стога не чуди страх од ове животиње и бројна сујеверја која се у народу за њу везују (за злу особу у народу се често каже да је змија). У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика наведена су сва значења лексеме змија у овом контексту и поткрепљена примерима: „2. фиг. у сликовитом изражавању, често у устаљеним обртима и фигурама. а. љута, зла, опасна, одвратна особа; скуп злих људи, злотвора, издајца [...] б. особа која на све мотри веома будно, строго. [...] в. љута, бесна животиња (бедевија и др.). [...]

⁵ Таква змија се називала и врачарном: „Змија беле боје која живи поред куће и чува је” (RSANU 1971: 109).

г. несрећа, зло (велика опасност, тешка слутња, тежак вид неког рђавог душевног стања и сл.), јад, чемер, отров” (RSANU 1971: 109).

Будући да фразеологизми представљају лексичке јединице „сложене структуре чије су се саставнице, изгубивши статус самосталних лексема, ујединиле у нову целину развијајући потпуно нов семантички садржај” (Štrbac 2018: 9), желели смо да истражимо колико се хтонична природа змије осликава у семантичком садржају фразеолошких јединица са зоонимском компонентом *змија* и/или *жуја* које упућују на изглед човека и његове карактерне особине. Као извори за ексцерпираније грађе послужила су два фразеолошка и три описна речника српског језика: *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* (Matešić 1982), *Фразеолошки речник српског језика* (Оташевић 2012), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (RSANU 1965; 1971), *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (RMS 1967a; 1967b) и једнотомни *Речник српског језика* Матице српске (RSJ 2011). Из речника је издвојено четрдесет фразеолошких јединица које садрже зоонимску компоненту *змија* или *жуја*. Оне су разврстане у фразеосемантичка поља према моделу поља који је преузет од Наташе Вуловић (Vulović 2015).⁶ За потребе испитивања значења фразеологизама који упућују на изглед и карактер човека анализирано је значење девет фразеолошких јединица у оквиру фразеосемантичких поља *физичких особина* и *психичких и карактерних особина*.

Семантичка анализа корџуса

У фразеосемантичком пољу *физичких особина* издвојена су два фразеологизма поредбене структуре којима се описује људска слабост и немоћ (в. Табела 1).

Табела 1. Фразеосемантичко поље *физичких особина*

Фразеологизам	Значење
<i>као да коџа жује ђију</i> <i>као да ђа жује ђију</i>	• „врло слаб, лошег изгледа” (Matešić 1982: 176); • „ослабио је, лоше изгледа” (RMS 1967a: 593).
<i>као ђребијена змија</i>	• „врло лагано, немоћно (о кретању)” (RSANU 1971: 110).

Фразеологизам *као да ђа жује ђију* упућује на човека који је *врло слаб, лошег изгледа*. У Речнику Матице српске значење овог фразеологизма објашњено је посредством свршеног глагола *ослабиџи* (RMS 1967a: 593). Секундарно значење овог глагола јесте: „а. изгубити на телесној тежини, смршати. б. оронути, изнемоћи (услед старости, болести и сл.)” (RSJ 2011: 876). Последица таквог стања је лош изглед, слабост као телесна и

6 У монографији *Српска фразеологија и религија* Наташе Вуловић представљен је модел семантичке анализе са становишта антропоцентричности који се састоји из девет фразеосемантичких поља: „1. физичке особине, 2. психичке и карактерне особине, 3. способности и вештине, 4. осећања и стања, 5. делатности, активности, поступци, 6. начин живота, ситуације и околности, 7. међуљудски односи, 8. сродство, људски род уопште, 9. самрт (смрт)” (Vulović 2015: 138).

душевна немоћ, јер слаб човек је „мале физичке снаге, није чврстог телесног састава; болешљив, слабуњав; изнемогао, онемоћао” (RSJ 2011: 1211). Узрок таквог стања исказан је у фразеологизму презентом несвршеног глагола *пийти* који у пренесеном значењу означава радњу коју врше *жује*, *храњење* виталном енергијом и здрављем човека. Наведено значење можемо довести у везу са хтоничном природом *жује/змије* јер су, по старим веровањима, хтонична створења одузимала људима виталну енергију тако што су се хранила њиховом крвљу.⁷ Поред тога, основно значење глагола *пийти* је уношење течности, па су и народна веровања о томе да се неке змије хране тако што пију течност, тј. млеко (v. Marjanić 2012: 64; Radenковић 2012: 170; Hirtz 1930), могла да мотивишу настанак ове фразеолошке јединице. Драгутин Хирц указује на то да постоје бројна веровања о овим змијама које су у народу познате под називима: „*кравосац*, *сисокравац*, *посикрава*, *млекара* или *мљечарица* и *дрволаж*” (Hirc 1896: 17). Верује се да се ове змије хране млеком животиња, углавном млеком краве (у неким крајевима и млеком козе), а неке, попут *дрволажа* испијају и птичја јаја. Хирц наводи и да у Смиљану (у Лици) постоји веровање да се *кравосац* храни и млеком жене (v. Hirc 1896: 18–19). Постоји и фразеологизам *пийти као смук* чије је значење „претерано, превише пити” (RSJ 2011: 1224). Смук није отровна змија, а настанак фразеолошког значења мотивисало је веровање да се и он храни млеком домаћих животиња. Поред тога, Ивана Чагаљ и Милина Свиткова наводе да је за овај фразеологизам карактеристично и „асоцијативно повезивање кретања алкохолизиране особе с увијањем типичним за змије” (Čagalj, Svítková 2014: 41).

У фразеологизму као *пребијена змија* лексема *пребијена* одликује се експресивношћу која је негативно емотивно обојена. Она означава да је неко претучен, „фиг. физички и морално измучен” (RSJ 2011: 986). Поред тога, ова лексема као атрибут уз именицу *змија* доприноси сликовитости слике која се постиже минимално развијеном формом поредбене конструкције и делује „непријатном одбојношћу физичких појава” (Jovanović 2007: 9). У настанку фразеолошког значења можемо узети у обзир и то да се многа значења симболике змије некада односе на неке њене особине (Kamings 2004: 129), па се, када се на човека преслика начин на који се змија креће (пузање по земљи), и он додатно нагласи лексемом *пребијена*, такво кретање може доживети као „врло лагано и немоћно” (RSANU 1971: 110).

У фразеосемантичком пољу *психичких* и *карактерних* особина издвојено је седам фразеолошких јединица (в. Табела 2).

Табела 2. Фразеосемантичко поље *психичких* и *карактерних* особина

Фразеологизам	Значење
<i>жуја из камена</i>	1. „препреден, веома сналажљив човек” (Otašević 2012: 175).

7 Чајкановић наводи да „подземни демони нарочито воле крв” (Čajkanović 1973: 48) и да женска божанства Еринијама са змијама на глави уместо косе, „лете кроз ваздух, сисају живим људима крв” (Čajkanović 1973: 45).

змија из камена	2. „врло љута, опасна особа” (RSANU 1971: 110). ⁸
џуја присојкиња	3. „опак, подмукао и опасан човек” (RMS 1967a: 593).
змија присојкиња / отшровница	4. „зла, опака, подмукла, лукава особа” (RMS 1967b: 321).
мудар (лукав) као змија	5. „врло мудар/лукав, препреден (Matešić 1982: 789).
шарена џуја	1. у исти мах и добар и зао; скривено/притајено зло” (Matešić 1982: 176; RMS 1967a: 593); 2. „онај ко је истовремено и добар и зао” (Otašević 2012: 176).
хладан као змија	3. „врло хладан, леден” (Matešić 1982: 789; Otašević 2012: 329); 4. „1) сасвим хладан. 2) безосећајан” (RSJ 2011: 1435).

Иако фразеолошке синтагме *џуја из камена* и *змија из камена* садрже синонимне зоонимске компоненте *џуја/змија*, у речницима, у описима њиховог значења, примећују се извесна семантичка неподударања. Синтагма *змија из камена* упућује на врло љуту и опасну особу (RSANU 1971: 110), а *џуја из камена* на препреденог, веома сналажљивог човека (Otašević 2012: 175). Придев *љути* који је употребљен у карактеризацији особе на коју усмерава значење фразеолошке синтагме *змија из камена* у свом секундарном значењу означава да је неко „пун љутње, гнева, беса, незадовољства уопште, љутит, срдит, разјарен (о човеку). б. који се лако разљути, ражести, прек (о човеку); опасан, opak; свиреп, крволочан (о животињи или човеку)” (RSJ 2011: 648). Из наведених значења уочава се да пренесено значење придев *љути*, у зависности од контекста, може да се односи и на поље емоција и на поље карактера.⁹ Међутим, опис секундарног значења придева *опасан* који је, такође, употребљен у карактеризацији особе на коју усмерава значење ове фразеолошке синтагме односи се на поље карактера: „који је спреман, кадар да другог угрози, повреди, нанесе зло, прек, opak, љут: – човек, – пас” (RSJ 2011: 862). Дакле, особа која је окарактерисана атрибутима *љути* и *опасан* је прека, опака, крволочна, свирепа... Једно од пренесених значења и лексеме *змија* је „љута, зла, опасна, одвратна особа” (RSANU 1971: 109), па Слободан Новокмет указује да зооним *змија* садржи „компоненте *рђавости* и *покварењаштва* (које подразумевају карактерна одређења као што су гад – 1. а. погрд. ’особа која заслужује презир, осуду или изазива

8 Примарно значење синтагме *змија из камена* односи на змијску врсту која се зове *камењарка*, „зоол. *Vipera ammodytes*. – Све га звизга стоји на ноздрве | баш ко змије љуте из камена (НП, Хирц 2). Најљућа је змија из камена (Хирц 2)” (RSANU 1971: 110).

9 На пољу емоција концептуализација љутње може бити извршена посредством појмовне метафоре. Радослава Трнавац указује на то да на „семантичком нивоу, због свог апстрактног карактера, емоције могу бити концептуализоване у виду метафора” (Трнавац 2019: 67). Идеја о концептуализацији емоција кроз метафоре потиче од Лејкофа и Џонсона [George Lakoff & Mark Johnson], који указују да многе појмове који су нам апстрактни, попут емоција, можемо да схватимо помоћу других концепата које разумемо јасније (Lakoff, Johnson 1980: 115).

одвратност, гађење, РСАНУ и *нишков* – 1. а. 'лош, подао човек, неваља-лац, покварењак, хуља, подлац, РСАНУ)' којима се „упућује на човека (мушкарца и жену)” (Novokmet 2017a: 543).

Упућивање на човека који је врло љут и опасан фразеолошком синтагмом *змија из камена* има своју психолошку, емотивну и културолошку позадину. Контакт са таквом особом увек представља и могућност потенцијалног конфликта, тј. опасност која изазива страх. Змија упућује на такву особу, јер већина људи и саму могућност сусрета са њом оцењује као опасну. Недељко Богдановић истиче да у неким срединама и разговор о змијама има „карактер табуа”: „Прво осећање које испољи саговорник је страх” (Bogdanović 2007: 527). Милица Радовић Тешић указује на обичај у Пиви да се избегава звати именом змија као животиња, јер избегавање звања правим именом „прати народно веровање да се тиме одагнава несрећа или какво зло од куће” (Radović Tešić 2006: 169).¹⁰ То је обичај и у другим крајевима, а у Вуковом Рјечнику дата је и одредница *нејоменица* за змију и описан обичај (у Рисну, „у вријеме часнога поста”) да се уместо змија говори *нејоменица* како се она не би призвала (Karadžić 1852: 418).

Страх од сусрета са змијом осликавају и народне пословице у којима је денотат *змија*. Биљана Сикимић наводи бројне загонетке у којима постоји сегмент „у руке не хватано” (Sikimić 1996: 211). Иако змија не напада док није угрожена, значења фразеолошке синтагме *змија из камена* показују да се „семантичке реализације темеље на искуству и саживоту с различитим животињама, али могу бити и резултат устаљеног доживљаја животињског понашања које се махом ослања на културолошке предрасуде [...]” (Novokmet 2017b: 105). На те културолошке предрасуде рефлектују се и бројна веровања о хтоничној природи змије као демонског бића које може да превари и „заведе” човека. И просторно ситуирање змије за камен, по мишљењу Лидије Делић, доприноси томе да и камен поприми хтонску конотацију „као нежив, хладан, непомичан, јалов” (Delić 2012: 136). Снежана Самарџија указује да „слика змије на трну или камену не оличава само зло, већ и јаловост, затирање куће и гашење огњишта” (Samardžija 2012: 15). Такође, на настанак овог фразеолошког значења могле су утицати и реалне компоненте – скривеност змије у камену и могућност изненадног напада уколико се осети угроженом, које изазивају страх код човека и асоцирају на опасност и бес.

Фразеолошком синтагмом *жуја из камена* у *Фразеолошком речнику српског језика* означене су особине *прејредености* и *сналажљивости* (Otašević 2012: 175). Значења ових особина се не подударају, јер *прејреденост* представља особину особе која је „веома лукава, превејана” (RSJ 2011: 1006), а *сналажљив* је човек „који се лако сналази, спретан, окретан, довитљив” (RSJ 2011: 1226). Уочава се да *сналажљивост*, за разлику од *прејредености*, није негативна особина. Означавање карактерне

10 У животиње, које је народ избегавао звати правим именом, ауторка, поред змије, сврстава и вука и лисицу (Radović Tešić 2006: 169).

особине *препредености* фразеологизмом који садржи зоонимску компоненту *змија* може имати своју мотивацију у библијској причи о прародитељском греху. И у епу о уручком краљу Гилгамешу, који је „као целина састављен око 1700 године пре наше ере” (Preprek ⁴1991: 45), *змија* је Гилгамешу украла травку бесмртности: „Нека *змија* осети мирис траве / дошуња се и узме траву. / Гилгамеш се врати и прокле *змију*” (*Gilgameš: sumersko-babilonski ep* ⁴1991: 130). Глагол *дошуња* се у претходно наведеним стиховима указује на препредену природу *змије*, а одбацивање коже након крађе Паул Кибел [Paul Kübel] тумачи као подмлађивање (Kübel 2007: 72). Та *змијина* одлика да одбаци своју кожу претворила је ову животињу у „главни симбол трансформације, регенерације и обнове” (Kamings 2004: 130).

У поредбеним фразеологизмима типа *лукав као змија* и *мудар као змија* компарандум „није десемантиран”, а „(tertium comparationis) служи само за интензивирање придевскога значења” (Fink 1998: 200). Лексема *змија* интензивира то значење што може имати и културолошку позадину коју налазимо у религији, јер су хришћанско веровање о прародитељском греху и Библија могли мотивисати њихов настапак. И Маја Опашић истиче да су ова фразеолошка поређења настала „парафразом на основу библијских текстова у којима *змија* има снажну симболичку улогу” (Орашић 2014: 325). Камингс [Andrew Cummings] наводи да у хришћанству према *змији* постоји двоструки став „јер понекад може да представља Исуса као мудрост или нечастивог у његовом земаљском виду” (Kamings 2004: 132). Томислав Јовановић указује на то да у *Старозаветним апокрифима* ђаво ласка *змији* истичући њену мудрост (Јовановић 2012: 246). У Библији, у Јеванђељу по Матфеју, Исус следбенике саветује да буду мудри као *змије*: „Будите дакле мудри као *змије* и безазлени као голубови!” (Библија 2007: 795). Овај савет Данијела Јањић објашњава тако што се слаже са мишљењем Владете Јеротића „да се мисли на *змијину* ’спремност да чува своју главу када је нападну и да мења своју кожу’ као на једну добру вештину” (Јањић 2017: 84). Та „добра вештина” обухвата и *сналажљивост* којом је у *Фразеолошком речнику српског језика* објашњено значење фразеолошке синтагме *жуја из камена* (Оташевић 2012: 175).

Фразеологизми *жуја присојкиња* и *змија присојкиња* / *отровница* негативно су емотивно обојени. Синтагма *жуја присојкиња* упућује на особу која је опака, подмукла и опасна (RMS 1967a: 593), а синтагма *змија присојкиња* / *отровница* на особу која је зла, опака, подмукла и лукава (RMS 1967b: 321). Иако наведене фразеолошке јединице садрже синонимне лексеме *змија/жуја* уочава се да у Речнику Матице српске синтагма *змија присојкиња* има шири семантички опсег, тј. упућује на више карактерних особина од синтагме *жуја отровница*. У народу се *присојкињом* назива *змија* поскок¹¹ која спада у најотровније *змије* нашег поднебља. Сматра се да је име вероватно добила по томе што се у касно лето или

¹¹ *Змију* поскок називају и камењарком.

јесен „знају попети на ниско положитије дрво или грм”, „те знају са њега пасти и на случајног пролазника” (Tadić 2005: 34). Зоран Тадић истиче да поскок на узнемиравање реагује тако се „склупча и почне сиктати” (Tadić 2005: 36). Без сумње је да човек одувек ову врсте змије доживљавао као опасну, опаку и подмуклу, о чему сведоче и само неки од назива за поскока у народу: *џад, чемерница, нејоменица, несјоменица, злица, зликовача, злојоскок, шарена џуја, змија из камена, жестица* и слично (prema: Tadić 2005: 37). Дејан Ајдачић и Лидија Непоп Ајдачић указују на то да се „у фразеолошким представама лоших људи, у језичкој слици света, активно користе животиње којих се људи плаше” (Ajdacić, Nepar Ajdacić 2015: 190). Дакле, колико реалан толико и психички предименизиран страх од поскока мотивисао је повезивање једног од његовог имена – *џуја присојкиња* са карактерним особина лошег човека: зао, лукав, opak, опасан и подмукао.¹²

Негативно емотивно конотиран је и поредбени фразеологизам *хладан као змија* којим се означава безосећајна особа. Овај фразеологизам има и значења „сасвим хладан” (RSJ 2011: 1435) и „врло хладан, леден” (Matešić 1982: 789; Otašević 2012: 329) која упућују на ниску телесну температуру човека. У Матешићевом *Фразеолошком рјечнику* ово значење је илустровано следећим примером: „Зашто си се играо тако дуго на снијегу, зар не видиш да си хладан као змија” (Matešić 1982: 789). Змија је животиња која се одликује ниском телесном температуром. Глобално фразеолошко значење настаје делимичном десемантизацијом и експлицирамо га помоћу прилога *веома* којим се појачава интензитет хладноће. Значење ове фразеолошке јединице се може тумачити и у културолошком контексту у коме је хладноћа змије повезана са њеном хтоничном природом. Јањићева указује да је „хладноћа змије повезана са болом” (Janjić 2017: 83), а Сребрица Кнежевић узрок хладноће види у хтоничној природи змије: „не каже народ узалуд – хладан као змија – као што је хладан и непознат доњи свет” (Knežević 1960: 93). Пажњу привлачи и то што су у *Рјечнику хрватских анималистичких фразема* наведена два значења овог фразеологизма, прво се односи на течност – „врло хладан, леден /о текућини/”, а уз друго стоји напомена да се односи на жену – „суздржан, без емоција /об. о жени/” (Vidović Bolt i dr. 2017: 204). Пресликавање хладноће змије на жену у домену њених емоција може указати и

12 Управо таквим особинама одликује се и човек који је спреман *шућим рукама змије хваћити* (из процепа *вадити* и сл.) што значи „извлачити какву корист за себе, пуштајући другог да се излаже опасностима” (RSANU 1971: 110). Окрутност као карактерна особина одликује особу која је спремна да мучи, уништава и сл. кога као *змија жабу*. Ово фразеолошко поређење значи „1) лагано али постојано, неумитно (у вези с мучењем, уништавањем). 2) снагом хипнозе, магије” (RSANU 1971: 110). Иако претходно наведена значења спадају у фразеосемантичко поље *делатности*, *активности* и *послушци*, посредством њих се обавља посредна негативна етичка карактеризација. Она је садржана и у фразеологизмима који спадају у фразеосемантичко поље *међуљудски односи*. Такве су, на пример, фразеолошке јединице *џуја џују једе* – „два зла се сукобила” (RMS 1967a: 593); *смрскати (згњечити) кому џлаву као змији* – „уништити кога” (Matešić 1982: 789) и др.

на повезаност змије и женског принципа. О томе је писао Камингс наводећи да су у многим културама женска божанства приказивана како држе змију у рукама или да женски ликови имају косу од змија (попут Медузе) и слично (v. Kamings 2004: 130).

Фразеолошка синтагма *шарена гуја* има два значења (в. Табела 2). Иако се семантички разликују, оба значење су настала потпуном десемантизацијом при чему долази до повезивања основног или секундарног значења лексеме *шарен* са значењем лексеме *гуја/змија*. Лексема *шарен* има својство модификатора обојености (Krimer Gabović 2013: 49). Њено основно значење „који је од (у) више боја, разнобојан; прекривен, украшен шарама, ишаран” (RSJ 2011: 1499) можемо довести у везу са изгледом неких врста гуја/змија отровница које на леђима имају ромбоидне шаре које могу бити различитих боја. Стапање у природи шарених змија са окружењем, травом, лишћем и слично, при чему се остварује мимикрија и скривање, чине реалну компоненту која је мотивисала настанак фразеолошког значења. Тако скривена и стопљена са окружењем, змија за човека представља „притајено зло” (Matešić 1982: 176; RMS 1967a: 593). Међутим, лексема *шарен* означава и да је нешто састављено „од разноврсних састојака, елемената” (RSJ 2011: 1499). Ти „разноврсни елементи” у фразеолошком значењу „онај ко је истовремено и добар и зао” (Otašević 2012: 176) семантички се конкретизују као спој/мешавина добра и зла. Њима је обухваћена сложена природа људског бића која је саткана из добра, подједнако као и од зла. У наведеном процесу долази до изражаја и то да су боје „семантички знаци” (Braić 2008: 405). Он осликава и амбивалентан однос према хтоничној природи змије/гује која је погодна да индукује метафорички пренос, јер се на плану људске психе посматра као „један од најважнијих архетипова људске душе” (prema: Chevalier, Gheerbrant 2003: 2). За њу се „инстинктивно везује мноштво негативних значења (она је лукава, зла, дволична, отровна...), али њена позитивна симболика је подједнако јака и укорењена кроз легенде, историју и предања” (Janjić 2017: 82). И Јунгово [Carl Jung] психоаналитичко учење указује на амбивалентност симболизма змије. Змије, поред глодара и гуштера, представљају „трансцендентне симболе дубина” (Jung 1996: 174). Јунг, на примеру змије обмотане око штапа бога лекарства, показује да она „отелотворује неку врсту посредовања између земље и неба” (Jung 1996: 174). Ивана Башић и Александар Узелац, посредством Јунговог учења и наговештаја у *Аиону* „идеје Христа као змије”, тумаче амбивалентност змије, њене истовремено соларне и хтонске, позитивне и негативне елементе и закључују да змија „није само хтонско биће, већ је и симбол мудрости и светлости, доброте и лековитости” (Bašić, Uzelac 2018: 170).

Из спроведене анализе уочава се да на физички изглед човека упућују фразеологизми компаративне структуре (в. Табела 1). Поредбене конструкције су за то погодне јер поређење, по мишљењу Тање Танасковић, представља „један од основних начина упознавања света” (Tanasković 2017: 296). Доминацију фразема са компаративном структуром у

зоонимској фразеологији Милан Шипка сматра очекиваном „због неизбежног преношења на људске особине и понашање” (Šipka 2011: 104). У свим анализираним поредбеним конструкцијама на месту компаратума су лексеме *змија* или *гуја* које иницирају негативну емотивну конотиративност. И резултати истраживања Биљане Васић придева са значењем сличности који су изведени од лексеме *змија* и стереотипа које они разоткривају, показују да се уочава „изразита негативна концептуализација змије у српској култури када реферише на људски карактер” (Vasić 2019: 264–265).

Поред фразеологизама поредбене структуре, у фразеосемантичком пољу *психичких* и *карактерних* особина јављају се фразеолошке јединице које су по типу структуре именичке синтагме (в. Табела 2). Њихов главни члан је лексема *змија* или *гуја*, а фразеолошко значење се остварује метафором. Метафоре утичу на начин на који доживљавамо и разумемо свет, јер оне прожимају наш концептуални систем (Lakoff, Johnsen 1980: 3). Диана Продановић Станкић је истражујући метафоре с називима животињама у српском и енглеском језику на корпусу који су чиниле пословице дошла до закључка да „разумевање дате метафоре у великој мери зависи од тога коју особину у датој ситуацији људи желе да нагласе” (Diana Prodanović Stankić 2004: 139). У фразеологизмима овог типа метафоричним преносом човеку се углавном приписују негативне особине, што сведочи о томе да ова врста гмизавца изазива негативну колективну експресију.¹³ Она је потврђена и резултатима истраживања Ане Ранђеловић да је у зоонимској метафорици *змије* доминантна духовна особина *злога*, односно *рђавости* (Randelović 2012: 101).

ЗАКЉУЧАК

У речницима из којих је ексцерпирана фразеолошка грађа (Matešić 1982; Otašević 2012; RMS 1967a, 1967b; RSANU 1965, 1971; RSJ 2011) издвојили смо девет фразеологизама са зоонимском компонентом *змија* или *гуја* који упућују на физички изглед и карактер човека. Тај невелики број последица је негативног значења којим се вреднује изглед и карактер човека посредством фразеолошких јединица са овом зоонимском компонентом. На фразеосемантичком пољу физичких особина испитивани фразеологизми упућују на слабост и немоћ, а пољу психичких и карактерних особина на препређеност, сналажљивост, љутину, зло, opakост, прекост, подмуклост, лукавство, мудрост и безосећајност. У највећем броју испитиваних фразеологизама лексема *змија/гуја* постаје носилац сема негативног колективног експресије. Рајна Драгићевић указује на то да су семе колективног експресије „семантичке компоненте засноване на уверењима и представама целе језичке заједнице” (Dragićević 2010: 72). Настанак фразеолошког значења мотивисале су реалне и хтоничне компоненте које се везују за змију/гују. Реалне компоненте у испитиваним фразеологизмима настају као резултат људског знања и

13 Једино фразеологизам *мудар као змија* нема негативно значење.

искуства о змији/гуји: боја (*шарена ђуја*), температура тела (*хладан као змија*), изглед у специфичним ситуацијама (*као пребијена ђуја*), станиште (*ђуја/змија из камена*), народно именовање (*ђуја/змија присојкиња*). Тачност информација која је њима исказана потврђује мишљење Предруга Мутавџића и Саше Савића да се неки фразеологизми могу „окарактерисати као енциклопедијске јединице народног знања и сазнања о животињама” (Mutavdžić, Savić 2013: 81). На реалне компоненте надовезују се компоненте које су резултат колективних веровања о хтоничној природи животиње змије/гује. Оне упориште имају у предањима, митовима, религији и народним веровањима, по којима је змија/гуја биће подземног света: тако њена боја постаје ознака амбивалентности (добра и зла, земље и неба); хладноћа тела – безосећајности; камен као станиште – повезаности са светом неживих; мењање коже и мимикрија – везе са оностраним (у хришћанству божанским или демонским принципом). Змија/гуја је као хтонична животиња погодна да обједини ове компоненте, тако да све испитиване фразеолошке јединице са зоонимском компонентом *змија* или *ђуја* имају специфичну културну конотацију која је, по мишљењу Наташе Вуловић, наталожена у фразеолошким јединицама (Vulović 2015: 291). Оне показују да фразеологија српског језика одражава поглед на свет и моралне вредности говорника који карактерне особине људског бића вреднују са аспекта етичности. Надамо се да ће ово микроистраживање подстаћи и нова истраживања којима би се потпуније истражило како се хтонична природа змије осликава и у другим фразеолошким пољима која нису обухваћена овом анализом, као и истраживања којима би се утврдило како су представљени изглед и карактер човека у фразеолошким јединицама чије су зоонимске компоненте друге животиње које је српски народ сматрао за хтоничне.

Листа референци

- Ajdačić, Npop Ajdačić 2015: D. Ajdačić, L. Npop Ajdačić, Poredbena srpsko-ukrajinska frazeologija, Beograd: Alma. [orig.] Ајдачић, Непоп Ајдачић 2015: Д. Ајдачић, Л. Непоп Ајдачић, Поредбена српско-украјинска фразеологија, Београд: Алма.
- Bašić, Uzelac 2018: I. Bašić, A. Uzelac, Bazilisk (zmija-petao) i njegova simbolika u opštem i južnoslovenskom kontekstu, Beograd: Glasnik Etnografskog muzeja SANU, LXVI(1), Beograd 155–176. [orig.] Башић, Узелац 2018: И. Башић, А. Узелац, Базилиск (змија-петао) и његова симболика у општем и јужнословенском контексту, Београд: Гласник Етнографског музеја САНУ, LXVI(1), Београд 155–176.
- Biblija 2007: Biblija, Valjevo: Glas crkve. [orig.] Библија 2007: Библија, Ваљево: Глас цркве.
- Bogdanović 2007: N. Bogdanović, Zmijski rečnik jugoistočne Srbije, Beograd: Srpski dijalektološki zbornik, LIV, Beograd, 521–547. [orig.] Богдановић 2007: Н. Богдановић, Змијски речник југоисточне Србије, Београд: Српски дијалектолошки зборник, LIV, Београд, 521–547.

- Braić, 2008: T. Braić, Poetika (anti)sumatraizma u romanu *Seobe* Miloša Crnjanskog, Cetinje: *Lingua Montenegrina*, br. 1, Cetinje, 367–413.
- Cermanović Kuzmanović, Srejskić 1996: A. Cermanović-Kuzmanović, D. Srejskić, *Leksikonreligija i mitova drevne Evrope*, Beograd: Savremena administracija.
- Chevalier, Gheerbrant 2003: J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Banja Luka: Romanov d.o.o.
- Čagalj, Svítková 2014: I. Čagalj, M. Svítková, Tipologija frazeološke ekvivalence na primjeruhrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom, u: I. Vidović Bolt (ur.), *Životinje u frazeološkom ruhu* (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Animalistički frazemi u slavenskim jezicima” održanog 21. i 22. III. 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 33–47. <<https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/115>>. 30. 3. 2022.
- Čajkanović 1973: V. Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Beograd: Srpska književna zadruga. [orig.] Чажкановић 1973: В. Чажкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Čajkanović 1994a: V. Čajkanović, *Sabrana dela iz srpske religije i mitologije*, knj. III, O vrhovnom bogu u staroj srpskoj religiji, Beograd: Srpska književna zadruga / Beogradski izdavačko-grafički zavod / Prosveta / Partenon. [orig.] Чажкановић 1994a: В. Чажкановић, *Сабрана дела из српске религије и митологије*, књ. III, О врховном бугу у старој српској религији, Београд: Српска књижевна задруга / Београдски издавачко-графички завод / Просвета / Партенон.
- Čajkanović 1994b: V. Čajkanović, *Sabrana dela iz srpske religije i mitologije*, knj. V, Stara srpska religija i mitologija, Beograd: Srpska književna zadruga / Beogradski izdavačko-grafički zavod / Prosveta / Partenon. [orig.] Чажкановић 1994b: В. Чажкановић, *Сабрана дела из српске религије и митологије*, књ. V, *Стара српска религија и митологија*, Београд: Српска књижевна задруга / Београдски издавачко-графички завод / Просвета / Партенон.
- Delić 2012: L. Delić, Zmija, a srpska (Zmija u prostornom kodu), u: M. Detelić, L. Delić (ur.), *Guje i jakrepi*, Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 125–147. [orig.] Делић 2012: Л. Делић Змија, а српска (Змија у просторном коду), у: М. Детелић, Л. Делић (ур.), *Гуге и јакрепи* Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 125–147.
- Dragičević 2010: R. Dragičević, *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike. [orig.] Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Fink 1998: Ž. Fink, Leksikografska obrada frazema tipa biti dobra srca i čovjek dobra srca, Zagreb: *Filologija*, 30–31, Zagreb, 199–207.
- Gilgameš: *sumersko-babilonski ep* ⁴1991: Gilgameš: *sumersko-babilonski ep* (prev. i prir. S.Preprek), Sarajevo: Veselin Masleša.
- Gura 2005: A. Gura, *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*, Beograd: Brimo, Logos, „Globosino” – Aleksandrija. [orig.] Гуга 2005: А. Гуга, *Симболика живојинија у словенској народној традицији*, Београд: Бримо, Логос, „Глобосино” – Александрија.
- Hirtz 1930: M. Hirtz, Zmije kućarice, Zagreb: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, XXVII, Zagreb, 243–254.

- Hirc 1896: D. Hirc, Šta priča naš narod o nekim životinjama, Zagreb: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, I, Zagreb, 1–26.
- Janjić 2017: D. Janjić, Preobražaji zmiје kroz stvaralaštvo Gabrijelea D'anunciја, Kragujevac: *Nasleđe*, 36, Kragujevac, 81–91. [orig.] Јањић 2017: Д. Јањић, Преображаји змије кроз стваралаштво Габријелеа Д'Анунција, Крагујевац: *Наслеђе*, 36, Крагујевац, 81–91.
- Jovanović 2007: J. Jovanović, O slikovitom poređenju – njegovim sintaksičkim i stilskim osobenostima, Jagodina: *Uzdanica*, IV/2, Jagodina, 7–23. [orig.] Јовановић 2007: Ј. Јовановић, О сликовитом поређењу – његовим синтаксичким и стилским особеностима, Јагодина: *Узданица*, IV/2, Јагодина, 7–23.
- Jovanović 2012: T. Jovanović, Motiv zmiје u apokrifima, u: M. Detelić, L. Delić (ur.), *Guje i jakrepi*, Beograd: Balkanološki institut Srpske академије наука i уметности, 245–253. [orig.] Јовановић 2012: Т. Јовановић, Мотив змије у апокрифима, у: М. Детелић, Л. Делић, Лидија (ур.), *Гује и јакрепи*, Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 245–253.
- Jung 1996: K. Jung, *Čovek i njegovi simboli*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa. [orig.] Јунг 1996: К. Јунг, *Човек и његови симболи*, Београд: Народна књига – Алфа.
- Kamings 2004: E. Kamings, *Sve o simbolima*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Karadžić 1852: V. Stefanović Karadžić, *Srpski rječnik: istumačen njemačkim i latinskijem riječima*, Beč: Štamparija Jermenskog manastira. [orig.] Караџић 1852: В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник: иштумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч: Штампарија Јерменског манастира. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/1255>>. 31. 3. 2022.
- Klajn, Šipka 2008: I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad: Prometej. [orig.] Клајн, Шипка 2008: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Knežević 1960: S. Knežević, Lik zmiје u narodnoj umetnosti i tradiciji Jugoslovena, Beograd: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga XXII–XXIII, Beograd, 57–98. [orig.] Кнежевић: С. Кнежевић, Лик змије у народној уметности и традицији Југословена, Београд: *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књига XXII–XXIII, Београд, 57– 98.
- Krimer Gabović 2013: S. Krimer Gabović, Nominativna, komunikacijska, taksonomijska i estetska funkcija leksema kojima se imenuju boje u engleskom i srpskom jeziku, u: S. Gudurić, M. Stefanović (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, II/2, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 41–60.
- Kübel 2007: P. Kübel *Metamorphosen der Paradieserzählung*, Fribourg / Göttingen: Academic Press / Vandenhoeck Ruprecht. <https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/143098/1/Kuebel_2007_Metamorphosen_der_Paradieserzaehlung.pdf>. 21. 7. 2020.
- Lakoff, Johnsen 1980: G. Lakoff, M. Johnsen, *Metaphors We Live By*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- Levi-Stros 1978: K. Levi-Stros, *Divlja misao*, Beograd: Nolit.
- Marjanić 2001: S. Marjanić, Stablo u zimskim svetkovinama Hrvatske, u: N. Visković, *Stablo i čovek: prilog kulturnoj botanici*, Zagreb: Antibarbarus, 426–444.
- Marjanić 2012: S. Marjanić, Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primjeru međimurskih predaja o grabancijašu i pozorju, u: M. Detelić, L. Delić, (ur.), *Guje i jakrepi*, Beograd: Balkanološki institut Srpske академије наука i уметности, 57–80.

- Matešić 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Mićunović 1991: Lj. Mićunović *Savremeni leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [orig.] Мићуновић 1991: Љ. Мићуновић, *Савремени лексикон страних речи и израза*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Medini 1980: J. Medini, Sabazijev kult u rimskoj provinciji Dalmaciji, Split: VAHD (*Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*), 74, Split, 67–88.
- Mršević Radović 2008: D. Mršević Radović, *Frazeologija i nacionalna kultura*, Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost. [orig.] Мршевић Радовић 2008: Д. Мршевић Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Mutavdžić, Savić 2013: P. Mutavdžić, S. Savić, Zoonimi u savremenom srpskom, грчком и енглеском језику, у: S. Gudurić, M. Stefanović (ur), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, II/2, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 69–83. [orig.] Мутавџић, Савић 2013: П. Мутавџић, С. Савић, Зооними у савременом српском, грчком и енглеском језику, у: С. Гудурић, М. Стефановић (ур), *Језици и културе у времену и простору*, II/2, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 69–83.
- Novokmet 2017a: S. Novokmet, Metaforična značenja životinjskih naziva koja se odnose na čoveka nemoralnih osobina u srpskom jeziku, Beograd: *Srpski jezik*, XXII(1), Beograd, 537–554. [orig.] Новокмет 2017а: С. Новокмет, Метафорична значења животињских назива која се односе на човека неморалних особина у српском језику, Београд: *Српски језик*, XXII(1), Београд, 537–554.
- Novokmet 2017b: S. Novokmet, Metaforična značenja životinjskih naziva koja se odnose na čoveka niske inteligencije u srpskom jeziku, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LX/1, Novi Sad, 103–118. [orig.] Новокмет 2017б: С. Новокмет, Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику, Нови Сад: *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику*, LX/1, Нови Сад, 103–118.
- Opašić 2014: M. Opašić, Zoonimske sastavnice u biblizmima hrvatskoga i pojedinih jezika, у: I. Vidović Bolt (ur.), *Životinje u frazeološkom ruhu* (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa „Animalistički frazemi u slavenskim jezicima” održanog 21. i 22. III 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 315–328. <<https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/115>>. 30. 3. 2022.
- Otašević 2012: Ђ. Otašević, *Frazeološki rečnik srpskog jezika*, Novi Sad: Prometej. [orig.] Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Petrović 1993: S. Petrović, *Mitologija raskršća*, Niš: Prosveta.
- Petrović 1999: S. Petrović, *Sistem srpske mitologije*, Niš: Prosveta. [orig.] Петровић 1999: С. Петровић, *Систем српске митологије*, Ниш: Просвета.
- Preprek 1991: S. Preprek, Na tragu rane kulture, у: *Gilgameš: sumersko-babilonski ep* (prev. i prir. S. Preprek), Sarajevo: Veselin Masleša, 5–54.
- Prodanović Stankić 2004: D. Prodanović Stankić, Metafore s nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVII/1–2, Novi Sad, 131–145.

- Radenković 2012: Lj. Radenković, Kućna zmija u verovanju i predanju slovenskih naroda, u: M. Detelić, L. Delić (ur.), *Guje i jakrepi*, Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 167–184. [orig.] Раденковић 2012: Љ. Раденковић, Кућна змија у веровању и предању словенских народа, у: М. Детелић, Л. Делић, (ур.), *Гује и јакрепи*, Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 167–184.
- Radović Tešić 2006: M. Radović-Tešić, O nadimku (ili imenu) *Bajo, Srpski jezik*, 11/1–2, 167–172. [orig.] Радовић-Тешић 2006: М. Радовић-Тешић, О надимку (или имену) Бајо, *Српски језик*, 11/1–2, 167–172.
- Randelović 2012: A. Randelović, Metaforična značenja zoonima koji se odnose na ljudske osobine, *Naš jezik*, XLIII/3–4, 89–105. [orig.] Ранђеловић 2012: А. Ранђеловић, Метафорична значења зоонима који се односе на људске особине, *Наш језик*, XLIII/3–4, 89–105.
- RMS 1967a: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga prva, Novi Sad / Zagreb: Matica srpska / Matica hrvatska. [orig.] РСМ 1967а: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига прва, Нови Сад / Загреб: Матица српска / Матица хрватска.
- RMS 1967b: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga druga, Novi Sad / Zagreb: Matica srpska / Matica hrvatska. [orig.] РСМ 1967б: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књига друга, Нови Сад / Загреб: Матица српска / Матица хрватска.
- RSANU 1965: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knjiga III, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti. [orig.] РСАНУ 1965: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига III, Београд: Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности.
- RSANU 1971: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knjiga VII, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti. [orig.] РСАНУ 1971: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига VII, Београд: Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности.
- RSJ 2011: *Rečnik srpskoga jezika*, izmenjeno i popravljeno izdanje, Novi Sad: Matica srpska. [orig.] РСЈ 2011: *Речник српског језика*, измењено и поправљено издање, Нови Сад: Матица српска.
- Samardžija 2012: S. Samardžija, Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu, u: M. Detelić, L. Delić (ur.), *Guje i jakrepi*, Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 13–41. [orig.] Самарџија 2012: С. Самарџија, Ко се крије испод змијског свлака? Метаморфозе у жанровском систему, у: М. Детелић, Л. Делић, (ур.), *Гује и јакрепи*, Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 13–41.
- Sikimić 1996: B. Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Šipka 2011: M. Šipka, O reduciranim frazemima motivisanim ponašanjem životinja, u: V. Ružić, S. Pavlović (ur.), *Zbornik u čast Gordana Vukovića – Leksikologija, onomastika, sintaksa*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 103–108. [orig.] Шипка 2011: М. Шипка, О редуцираним фраземима мотивисаним понашањем животиња, у: В. Ружић, С. Павловић (ур.), *Зборник у част*

- Гордани Вуковић – Лексикологија, ономастика, синтакса, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 103–108.
- Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik* 2001: *Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik*, Beograd: Zepter book world. [orig.] *Словенска митологија: енциклопедијски речник* 2001: *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zepter book world.
- Štrbac 2018: G. Štrbac, *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu. [orig.] Штрбац 2018: Г. Штрбац, *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Tadić 2005: Z. Tadić, *Otrovnice – poskok*, Donja Lomnica: *Ekološki glasnik: časopis o prirodi*, XIII/4, Donja Lomnica, 34–37.
- Tanasković 2017: T. Tanasković, *Poredbene konstrukcije kojima se označavaju fizička svojstva u delima Dragoslava Mihailovića*, Beograd: *Srpski jezik*, XXII, Beograd, 295–313. [orig.] Танасковић 2017: Т. Танасковић, *Поредбене конструкције којима се означавају физичка својства у делима Драгослава Михаиловића*, Београд: *Српски језик*, XXII, Београд 295–313.
- Trnavac 2019: R. Trnavac, *Izražavanje evaluacije i emocija u jezičkom sistemu*, Beograd: *Južnoslovenski filolog*, knj. LXXV, sv. 2, Beograd, 59–81. [orig.] Трнавац 2019: Р. Трнавац *Изражавање евалуације и емоција у језичком систему*, Београд: *Јужнословенски филолог*, књ. LXXV, св. 2, Београд, 59–81.
- Vasić 2019: B. Vasić, *Zmija kao etalon poređenja u tvorbi prideva sa značenjem sličnosti*, u: C. Avramova i dr. (red.), *Stereotip v slavjanskite ezici, literaturi i kulturi* (Sbornik s dokladi ot Četirinadesetite meždunarodni slavistični četenija, Sofia, 26–28 april 2018 g.), tom prvi Ezikoznanie, Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski”, 258–266. [orig.] Васић 2019: Б. Васић, *Змија као еталон поређења у творби придева са значењем сличности*, у: Ц. Аврамова и др. (ред.), *Стереотипи во славјанскиите езици, литератури и култури* (Сборник с доклади от Четиринадесетитемеждународни славистични четения, София, 26–28 април 2018 г.), том први Езикознание, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 258–266.
- Vidović Bolt i dr. 2017: I. Vidović Bolt i dr., *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Zagreb: Školska knjiga.
- Vulović 2015: N. Vulović, *Srpska frazeologija i religija – lingvokulturološka istraživanja*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU. [orig.] Вуловић 2015: Н. Вуловић, *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Živančević 1963: V. Živančević, *Volos – Veles, slovensko božanstvo teriomorfnog porekla*, Beograd: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, knjiga 26, Beograd, 39–65. [orig.] Живанчевић 1963: В. Живанчевић, *Волос – Велес, словенско божанство териоморфног порекла*, Београд: *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књига 26, Београд, 39–65.

Mirjana M. Stakić

THE APPEARANCE AND CHARACTER OF A PERSON IN PHRASEOLOGICAL UNITS WITH A ZOONEMIC COMPONENT ZMIJA (SNAKE) AND/OR GUJA (ADDER)

Summary

The paper examines the meaning of phraseological units (idioms) with a zoonemic component *zmiја* (snake) and/or *guја* (adder) which refer to individuals, i.e. their appearance and character. We will approach the study from a linguo-cultural aspect, examining the extent to which the chthonic elements of the snake/adder's nature participate in the shaping of phraseological meaning. Results show that chthonic components complement the actual facts arising from human knowledge and experience of this animal, and induce a transfer of meaning to the individual, thus making this animal a target of negative collective expression. The dominant meanings are those with a negative connotation which communicates human weakness, helplessness, cunning, fury, malice, wickedness, surliness, slyness, dishonesty and insensitivity. The conducted research indicates that folk beliefs about the chthonic nature of the snake/adder are expressed in a phraseological context, and points to the need to expand the research to other phraseo-semantic fields and other animals that, according to Serbian folk beliefs, belong to the underworld.

Keywords: the Serbian language, phraseological unit (idiom), chthonic animals, culture, phrase-semantic fields, interpretation of meaning

Примљен: 1. јануара 2021. године
Прихваћен: 5. априла 2022. године